

FÜGGETLEN HORVÁTORSZÁG: TÖRTÉNELEM, TÉMÁK ÉS POLITIKA

IVO BANAC*

Ivo Banac

Yale University

Horvátországra napjainkban úgy tekinthetünk, mint egy hosszú történelem és az alkalmankénti opportunizmus eredményére. A folyamat politikai keretét több dolog összejátszása alkotta abban a kezdetleges államszervezet, amelyet a Római birodalom romjaiból hoztak létre a horvát törzsek. Ez valójában a bizánci birtokok Dalmácia melletti részén terült el: a terület Római provincia volt, nem messze Nagy Károly birodalmától, amely maga is Rómát utánozta. A horvátok 19. és 20. századra jellemző politikai marginalitása minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy felértékelődött bennük középkori előállamuk jelentősége. De a középkori államszervezet nem etnikai alapokon nyugodott itt sem, ahogy Európa többi részén sem. Inkább feudálisként és regionalizáltként jellemezhető. Területi kiterjedése is igen változatos volt, volt, hogy a Nintől a Cetina folyóig is tartott a mostani Észak-Dalmáciában, de ennél sokkal nagyobb területet is elfoglalt a középkori királyok korában. Ez magába foglalta mind a mai Horvátország területét, mind Nyugat-Bosznia nagy részét a Vrbas folyóig. Mai szemmel nézve, az ország 12. században történt integrálása Magyarországra végezetes katasztrófa volt. A kortársak ugyan nem tekintették annak, és igazából az önkormányzás sem csökkent. Horvátország, ahogy Magyarország, Lengyelország vagy Csehország, a feudális kötelékek útvesztőjében fejlődött, amelyeknek semmi közük nem volt a mai nemzetiségekhez. Ezen államok nemesi elit rétege a saját parlamentáris szabályai szerint működött, amely zárva volt a nem nemesek előtt, ám kinyílt a király által kijelölt újonnan érkezők, mint például az ortodox keresztények előtt.

Ez elvezet bennünket a vallás kérdéséhez, és főként annak etnikai jelölő szerepének taglalásához. Noha a horvátok nagy általánosságban római katolikusok, nem vitás, hogy a nyugati kereszténység kiváltságos helyzete, főként annak latin liturgikus nyelve és rítusai elvitathatatlanok voltak az évek során. A horvát katolikusság Európa egyik legérzékenyebb határvidékén fejlődött a keleti ortodoxia mellett. A határvonal mindkét oldalán szlávok álltak, nem pedig latinok és görögök. Ráadásul a vallási szeparáció nem ugrásszerűen, hanem évszázadok alatt zajlott le. Jellemző, hogy a katolikus szlávok közül egyedül a horvátok használják Jézus görög nevét (Isus). Ugyanígy megfigyelhetők latin hatások is a szakadék ortodox oldalán is, elsősorban az építészet terén. A templomi szláv, az ortodox szlávok liturgikus nyelve egészen a 12. századig Horvátország római katolikus részeiben is használatban volt. Az elkülönülés változott az idők során. Történelme nagy részében Montenegró, vagy akár néhány felvidék nem kevésbé volt latin, mint Dalmácia.

A 14. században kezdődő török hódítás részleges ortodox kivándorlást idézett elő nyugat felé. Eddigre azonban már a katolikusok és az ortodoxok meglehetősen jól elkülönültek egymástól. Ráadásul az iszlám is elkezdett teret nyerni mindazon vidékeken, amelyeket sikerült török uralom alá hajtani. Ahelyett, hogy etnikai jelölők lettek volna, a nagy vallási hagyományok a modern nemzetek kialakulását segítették elő Horvátországban és a Balkán környező országokban, egyaránt. Itt egy ellentmondásba ütközünk. A modern

* *Ivo Banac* a Yale Egyetem Bradford Durfee történész Emeritus professzora és a Zágrábi Egyetem történészprofesszora. 1995 és 1999 között a budapesti Közép-európai Egyetem professzora volt, ahol a Délkelet-Európa Intézetet vezette. M.A. és Ph.D. fokozatot a Stanford Egyetemen szerzett. Ivo Banac a *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics (A nemzeti kérdés Jugoszláviában: eredet, történet, politika)* (1984) írója, mellyel elnyerte a American Association for the Advancement of Slavic Studies (Szláv Tudományok Előmenetelének Amerikai Egyesülete) Wayne. S. Vucinich díját; a *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism (Sztálinnal Tito ellen: kominformista szakadások a jugoszláv kommunizmusban)* (1988) című műve pedig Josip Juraj Strossmayer díjat nyert a Zágrábi Könyvvásáron; mindemellett számos kritika, cikk és tanulmánykötet szerzője. A horvátországi Nyitott Társadalom Intézet társelnöke és a dubrovniki Inter-University Központ főigazgatója is volt. Emellett környezetvédelmi és várostervezési miniszter volt a horvát kormányban 2003-ban, 2003 és 2007 között a horvát parlament (Sabor) tagja, 2007 és 2009 között pedig a Helsinki Emberi Jogok Horvát Bizottságának elnöke volt. Most a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (HAZU) levelező tagja és a *East European Politics and Societies (Kelet-európai Politika és Társadalmak)* szerkesztője.

horvát nemzetalkotók mindig is többvallásúként írták le a horvátokat. Nem zavarta őket az ortodox vagy muszlim hatás mindaddig, amíg etnikai szempontból horvátokként tekintettek magukra. Ám gyakorlatilag a katolikusság volt az, amely Horvátországban - akárcsak Írországban vagy Lengyelországban - megalapozta a modern horvát "etnicitás" fogalmát. Ez egy etnikai kijelölés története, melyet a folyamatos leszűkülés eredményezett.

Ezt épp olyan nehéz elmagyarázni, mint az ír történelemmel ismerkedőknek azt a tényt, hogy az ír nacionalista mozgalom alapítói, *Wolfe Tone* és *Robert Emmet* protestánsok voltak. A horvát történelmet alig ismerők számára Zrínyi Miklós alakját nehéz hasonló szemszögből elmagyarázni, hiszen a 15. századi hős, aki kiemelkedő szerepet játszott a törökellenes háborúban, s aki nagy népszerűségnek örvend mind Horvátországban, mind Magyarországon, szintén protestáns volt.

A nacionalizmus kérdése nagyon vitatott a kortárs horvát öntudat tanulmányozásakor. Nem kérdés, hogy a közös horvát ősökbe vetett hit és a 19-20. századi függetlenségi és autonómiáért indított mozgalmak hozták létre a modern horvát identitást. A nacionalizmus kérdése mégis kerülendő a mai Horvátországban, mivel nem kívánt asszociációkat provokál. A horvátokról mindenki azt hiszi, hogy megrögzött nacionalisták. Kegyesztettségüket, főként a 20. században, mindig nacionalizmusukhoz kapcsolják. Pedig a horvát nacionalizmus többnyire sokkal inkább integratív volt, semmint etnikai, és leginkább a közös délszláv ügy kapcsán került elő, s nem a horvát elkülönülés kapcsán. Ráadásul a horvát nacionalizmus a legkevésbé volt a politikai jobboldal tulajdona. A politikai bal, és nem csak a kommunisták, hanem a különböző populista és társadalmi lázadók voltak azok, akik a horvát nacionalizmus főbb szólamait népszerűsítették: harcolj a külföldi elnyomók ellen - a velencei gályások és az osztrák határtisztek ellen; hitetlenség a tartózkodó nyugattal szemben, amely nem ismeri el a horvátok áldozatait a török hódítások ellen (Horvátország mint a kereszténység védőbástyája); a horvát barbár egyszerűség erényei a nyugat dekadenciájával szemben. A politikai jobb csak a kulturális kódot szolgáltatta: Horvátország a nyugathoz tartozik, és így keleti határai civilizációs határok. Ezen az oldalon élnek azok, akik kulturális és történelmi szempontból "jobbak".

Az üzenetek összemosódtak a függetlenedés utáni horvát dialógust domináló viták során. Egyrészt a függetlenség célja alig volt ellentmondásos a horvátok többsége szemében. Másrészt azonban nem kapott egyhangú támogatást a nem horvátok köreiből. Annak a kérdése, hogy hogyan lehet Horvátországot inkluzív módon definiálni, nem csak országon belüli szempontokból, hanem a szomszédok viszonylatában is, egyike marad a legkiemelkedőbb problémáknak. Mindez összekapcsolódik az EU csatlakozás politikai céljával, valamint kis mértékben az önmeghatározással is, amelyben elengedhetetlen Horvátország történelmének kritikai olvasata. Ez, természetesen, nem egyedi probléma. Európa egésze szembenéz vele. Kulturális egysége éppúgy kérdés, mint az, hogyan szólítsák meg az új típusú európaiakat. Horvátország kérdései eltérő mikrokozmoszt alkotnak azokhoz képest, amelyekkel Európa egésze néz szembe.

Van azonban néhány horvát jellegzetesség, elsősorban a 20. századi történelem olvasatában. 1990 előtt két tábor volt. Az egyik Jugoszláviában tudta magáénak az értelmezés jogát, míg a másik az emigrációban. Vitájuk történelmi volt és vérbe fojtották. Természetesen voltak vélemények, akár jelentős nyilvánosságnak örvendőek is, amelyek nehezen lettek volna beilleszthetők a két tábor valamelyikébe. (Minden háborúban vannak semlegesek és hely a tárgyalásoknak.) De a poszt-1990-es Horvátország nyilvános vitáinak egyik legnagyobb paradoxona mégis az, hogy a két kibékíthetetlen tábor még mindig létezik. Sőt, a tárgyalás lehetősége egyre kisebb és a belső pozíciók eróziója ebben a két monopóliumban egyre inkább a visszajára fordul.

Egy bizonyos fokig mindkét tábor kiszámítható. A jobboldal narratívája egyszerű volt. A horvátok egy legitimista nemzet és a parlamentjük (a Szábor) választotta meg a Habsburgokat, hogy trónra kerüljenek Horvátországban, Szlavóniában és Dalmáciában 1526-ban. Ennek eredményeképpen a királyság kapcsolata a Habsburg monarchia többi országával pusztán személyes és dinasztikus volt de – ezzel egyidőben – nem a pusztán véletlen műve. Horvátország a maga ezeréves kultúrájával a Nyugathoz tartozott, nem a Balkánhoz. Horvátország évszázadokon át a kereszténység védőbástyája volt (antemurale Christianitatis) a török hódításokkal és az ortodox skizmával szemben, maga volt Mária országa, és Szűz Mária az *Advocata Croatiae*.

Azonban Horvátország kultúrájának felsőbbrendűsége és a Monarchiának tett szolgálatait nem honorálták megfelelőképpen. Noha a horvátok biztosak voltak benne, hogy a Habsburgok támogatták a magyarok elleni harcaikat (*Aula est pro nobis*), és feláldozták magukat a dinasztiaért a legnagyobb fenyegetések idején, mint például Jelasics alatt a magyar Forradalom és Szabadságharc alatt 1848-ban (*Moriamur pro rege nostro*), a dinasztia sohasem jutalmazta őket azzal, hogy trialisztikusan ossza fel a Monarchiát. Ha a Monarchia délszláv régiói (amelyek egyedül voltak elismerten horvátok) megkapták volna a Kiegyezés [Ausgleich (1866)] után ugyanazt a státuszt, mint Magyarország, a Monarchia valószínűleg nem omlott volna össze a Nagy Háború alatt és Horvátország nem lett volna a szerbek prédájává – „Török rabszolgák tegnapiig”, akik az első jugoszlávia alatt (1918-1941) elpusztították a horvát autonómia minden maradványát, a szábor, a

bánt (prorex vagy alkirály), a koronát, a lobogókat, a helyi hadsereget (domobrani), amelyek Ausztria-Magyarország idejében mind sértetlenek maradtak.

A jobboldal azt állítja, hogy a háború alatti szerb uralom árulás eredménye. De a jobb túlment a merev ellenállás politikáján és Jugoszlávia felosztását követelte. Stjepan Radić (1871-1928) domináns politikai vezető és a Horvát Parasztpárt (HSS) elnökének meggyilkolása után, amelyet ráadásul egy szerb képviselő követett el a belgrádi Jugoszláv Nemzetgyűlésben, és miután megalakult Jugoszlávia királyának, Aleksandar Karađorđevićnek (1888-1934) diktatori rezsimje, a jobboldal az erőszakos lázadást választotta. Ante Pavelić (1889-1959) Ustaša, azaz Felkelő nevű mozgalma, amely 1929 óta Mussolini Olaszországa és más revizionista erők oltalma alatt működött, mindent megtettek, hogy diszkreditálja Radić pacifizmusát. Az 1930-as viszonyok között ez a hozzáállás elkerülhetetlenül hozzájárult az Ustaša fasizálódásához. Az Ustaša hazai támogatói az új rendre szavaztak, még a tengelyhatalmak támadása és Jugoszlávia felosztása előtt.

A *Független Horvát Állam* (NDH) megalapítása után, amely valójában olasz-német kondominium volt, Ante Pavelić és az Ustaša formális vezetése alatt a fasiszta politika a maga minden totalitárius aspektusával, ideértve az antiszemitizmust is - valamint Horvátország esetében az antiszerbizmust is - hivatalossá vált. Az Ustaša uralom alatt jellemző zűrzavar és terror (1941-45) idején mintegy 120 000 embert, főként szerbeket, de zsidókat, cigányokat és antifasiszta horvátokat pusztítottak el az Ustaša koncentrációs táboraiban. A szerb rojalista gerillák, a csetnikiek terrorja, amely főként a boszniai muszlimok és a horvátok ellen irányult, sokkal kevesebb áldozatot követelt, noha nem azért, mert minőségében különbözött volna a másiktól, hanem azért, mert a csetnikiek nem rendelkeztek az állam elnyomó apparátusával. A fő Ustaša koncentrációs tábor, Jasenovac, sötét szimbóluma lett az Ustaša rezsimnek és a jobboldal huszadik századi történelmi pályájának. Az ezeréves horvát kultúra eredményei a jasenovaci hamvak alatt nyugsznak.

A baloldal – mely Horvátországban egyet jelent a kommunista baloldallal – sajátosan értelmezte a huszadik századi horvát történelmet. Főbb motívumaik legjobban *Miroslav Krleža* (1893-1981), a huszadik századi Horvátország legnagyobb írójának, drámaírójának és társadalomkritikusának ill. *Josip Broz Tito* (1892-1980), a kommunista Jugoszlávia horvát származású vezetőjének írásain keresztül ismerhetők meg. Krleža és Tito majdnem tökéletes kortársak voltak, Horvátországnak ugyanarról – északnyugati, kaj nyelvjárású, zágrábi központú – részéről jöttek. Politikai aktivitásuk kezdete az első világháború elé tehető, melyet a keleti fronton éltek át. Galícia véráztatta síkságáról meggyőződött leninistákként bukkantak fel, Krleža már 1919-ben párttag lett, még Tito előtt.

Párt alatt a Jugoszláv Kommunista Pártot (KPJ) értjük, mely egyben az első számú probléma a baloldali tábor számára: hol van Horvátország helye Jugoszlávián belül, és ha a függetlenség a cél, szükséges-e a horvát kommunistáknak szervezetenként függetlennedni a KPJ-től? A leninista válasz a talányra egyértelmű elutasítás volt már 1917 előtt is; a független, vagy legalább autonóm párt léte összeegyeztethetetlen volt a harmadik internacionálé kereteivel. Mégis, 1919-ben Krleža ellenezte az egyetlen, centralizált kommunista párt létrejöttét a több nemzet hazáját jelentő államban. Úgy vélte, ezzel a szerb hegemoniának engednek, márpedig lehetetlen az egység létrehozása egy természeténél fogva nemzet- és népellenes államban.

Eközben a horvát tömegek, élükön a jelentős létszámú parasztsággal, az 1918-as egyesítést nem a Habsburg önkényuralom alóli felszabadulásként, hanem a „politikai rabszolgaság” új formájaként élték meg. És mivel Radić HSS-e volt az egyetlen politikai csoport Horvátországban, amely ellenezte magát a jugoszláv eszmét, az egyébként baloldalra leadott voksok (beleértve a baloldali liberálisokat) Radić pártját erősítették. A baj ezzel nem csak a baloldal marginalizációja, hanem az a paradox helyzet, hogy a HSS jobban képviselte a baloldali programot, mint a baloldal maga. Ezen előnyei ellenére Radić HSS-ének népszerűsége továbbra is a tömegek érzelmein múlt, melyet Krleža csak „klerikalista Vendée”-nek hívott.

A baloldal így egy dilemmával szembesült. Jugoszlávia, a maga Karađorđević-féle reakciós politikájával és az elnyomó szerb hegemoniájával vitán felül a kisebbik rossz volt. A „nagyobbik rossz” a Habsburg restauráció, vagy még rosszabb esetben, az 1930-as években a német megszállás lett volna. A jugoszláv status quo „nyomorúságos politikája” a mindennapi politikában olyan, a HSS-en belüli csoportok támogatását jelentette, melyek hajlandók voltak együttműködni a kommunistákkal. A kommunistáknak csak annyi dolguk volt, hogy versenyre keljenek a jobboldallal a patriotizmus területén. A Krleža által szabadkőműves és mazzinista irányultsággal vádolt liberális közép sosem rendelkezett a tömegek támogatásával, ráadásul kompromittálta magát Belgráddal való együttműködésével, így a tömegek a jobb- és a baloldal patriotizmusa között választhattak.

A baloldal 1930-as évekbeli retorikája elősegítette a horvát patriotizmust és eltompította Jugoszlávia passzív támogatását. Stjepan Cvijić, a KIM (Nemzetközi Kommunista Ifjúság) szervezeti titkára, később a sztálinista tisztogatások áldozata, 1937-ben azt írta, hogy az osztálytudatos munkások nem népedegenek. Küzdelmükkel a sokoldalú horvátság kialakulását segítik elő, mind gazdasági, kulturális és politikai értelemben. *August Cesarec*, a Krleža utáni legprominensebb kommunista író arra törekedett, hogy

kisajátítsa a 19. századi nacionalista hősök, mint például *Eugen Kvaternik* retorikáját. Később, a háború idején Tito, a KPJ új titkára is ezt a retorikát használta.

Tito irányadó cikke, "A nemzeti kérdés Jugoszláviában, a nemzeti felszabadítási harc fényében" (1942 december) felszította a tüzet a Jugoszláv élmény ellen. Tito a versailles-i Jugoszláviát az európai nemzeti elnyomás archetipikus országaként aposztrofálta. Szerinte a horvátok, szlovének és montenegróiak elnyomottak emberek voltak, Jugoszlávia másodosztályú polgárai. A macedónokat és albánokat rabszolgasorba taszították és népirtásnak voltak kitéve. A muszlim, német és magyar kisebbségek aprópénzek voltak csak a lóvásáron, vagy eszközök a horvátok vagy Jugoszlávia egyéb népei elleni harcban. Megjegyezte, hogy egy számát tekintve inszignifikáns Nagy Szerb hegemonista kisebbség és királyuk 22 éven át uralta Jugoszláviát, kielégíthetetlen meggazdagodási vágyukkal. A kínzókamrák rezsimjét teremtették meg, a társadalmi és nemzeti elnyomás rezsimjét.

A gyógyír a nemzeti felszabadítás kommunista programjában rejtőzött. Tito megjegyezte, hogy a szlogen, - nemzeti függetlenségi harc – csak üres frázis lehet, vagy akár csalás is, ha az összjugoszláv-jelentés mellett nem társul hozzá nemzeti jelentés is minden ember szemében, azaz ha Jugoszlávia felszabadulása mellett nem jelent felszabadulást minden horvátnak, szlovénnek, szerbnek, macedónnak, muszlimnak, stb. Pavelićet megszálló ügynököknek nevezte. Az Ustašával és szimpatizánsaival való bánásmódjuk könyörtelen volt. A területeiken a hatalomátvételt mindenütt kivégzések követték.

1945 tavasza különösen kemény volt. Zágráb eleste és Pavlević hadseregének maradékának Ausztria nyugati, Szövetségesek által birtokolt részébe történő megfutamodása után a kommunisták véres kivégzéseket hajtottak végre az elfogott rabokon, akik közül sokakat erőszakkal adattak ki az osztrák határnál a brit fegyveres erőkkel. 1945 nyarán Szlovéniában és Horvátország észak-nyugati részén mintegy 30-50 ezer embert végeztek ki a vermekben és árkokban. A karintiai *Bleiburg* határvárosa volt az, ahol a britek átadták a partizánoknak a horvát civil és katonai foglyokat, és neve később a kommunista katonai terror szinonimájává vált a "felszabadulás" után. Mondani sem kell, hogy a terror sosem szűnt meg a kommunista rezsim alatt, noha az 1950-es évek közepe után, Sztálin vélt vagy valós ellenségei elnyomásának elmúltával és a szovjet erők 1948-as betörését követően alábbhagyott. A jugoszláv sztálinistáknak kijelölt koncentrációs tábor *Goli Otok-on* (amely szó szerinti fordításban meztelen szigetet jelent), Horvátország északi partvidékén volt.

Pavelić és Jasenovac. Tito, Bleiburg és Goli Otok. A terror és az ellenterror két arca. A jobboldali értelmezés szerint a pavelići Horvátország tisztán nemzetállam volt, az Ustašak nem fasiszták voltak, hanem nacionalisták, akik alkalmazkodtak a kor politikai viszonyaihoz. Azt mondták, hogy nehéz idők voltak, és hogy a háborúban sok nem kívánatos dolog is történik. A szerbek nemzeti ellenségek voltak, akik Horvátország elpusztítására törekedtek, a kommunisták kihasználták a szerbeket, hogy megsemmisítsék az NDH-t és valójában a háborús Horvátország valójában a szerb-kommunistákkal küzdött, mert a horvát kommunisták a többiekkel ellentétben mentesek voltak a nemzeti érzülettől. Ők a népet szerb szolgaságba taszították a jugoszláv álruha alatt. A zsidók szerintük nem szándékos áldozatok voltak, hanem a Reichhal való szövetségért feláldozottak, és Jasenovac csak a normális elővigyázatosság és büntető politika kellemetlen, de elkerülhetetlen része volt.

A baloldali értelmezőiskola úgy tartja, hogy az Ustaša besúgók és a megszállókkal szembeni ellenállás a nép forradalma volt, amely szocialista forradalomra nőtt; hogy az adott körülmények között nem lehetett volna egy negyedét sem adni a fasisztáknak és szimpatizánsaiknak, akiket az utolsó szálig el kellett volna törölni a föld színéről, s ez lehetett volna az egyetlen forradalmi tett; hogy minden óriási konfliktus során előfordulnak tévedések és túlkapások; hogy Goli Otok megfelelő védekezés volt a sztálinista felfordulás ellen, és ha nem épült volna ott tábor, Jugoszlávia egésze koncentrációs táborra vált volna; hogy Horvátország teljes mértékű nemzeti szabadságot és függetlenséget kapott a szocialista jugoszláv szövetségben, amely folytatta az egyre több hatalom átruházását az őt alkotó köztársaságokra. (Krleža a hetvenes években beletörődően azt mondta, hogy a függetlenség elérésének sikertelensége, mint Észtország vagy Horvátország esetében, nem szükségszerűen tragédia.)

A kommunista hatalom összeomlása után a baloldali értelmezőiskola finomhangolás alá vette a nézőpontját. A szocialista forradalmat elvetették, és erőteljesen belekapaszkodtak az "antifasiszta küzdelem" fogalmába, méghozzá annyira, hogy ez a homályos kifejezés az ingadozó politikai közép terepén és még a jobboldal ágazataiban is elfogadásra került. Mivel Jugoszlávia elgondolása a nyilvános diskurzusban törvénytelen volt, a kommunista küzdelem céljai nemzetivé váltak: Tito hadserege volt az, aki felszabadította Isztriát, Rijekát, Zadart és a szigeteket; Tito vezetése védelmezte a horvátokat a szerb bosszúvágytól, amely bizonyára a fejükre omlott volna, ha a nyugati szövetségesek – a száműzetésben lévő kormány és a csetnik gerillák – 1945-ben hatalomra kerültek volna. Ezenkívül a független Horvátország határai is Tito politikájának termékei voltak.

Kétségkívül, 1990-es hatalomra kerülése után Franjo Tuđman (1922-1999), Horvátország első elnöke saját kibékítési politikáját (*pomirenje*) követte, amit szükségesnek látott a nemzeti egységhez, nemcsak a Szerbia és a jugoszláv népi hadsereg (1991-1992) ellen vívott védekező háború során, hanem általában is. Tuđman politikája gyakorlatilag azt jelentette, hogy minden horvát tábor jó volt, de néhány közülük ténylegesen jobb volt, mint a többi. A horvát köztársaság alkotmányának (1990) előszavában azt írják, hogy a horvát “nemzeti függetlenség és állami folytonosság” az évszázadok során különböző történelmi példákon keresztül nyilvánult meg, beleértve a “nemzeti függetlenség alapjainak megteremtését a második világháború ideje alatt, a Független Horvát Állam (1941) kikiáltásának ellenében kinyilvánítva a Horvátországi Nép Felszabadító Antifasiszta Tanács (1943) döntéseinek értelmében, majd a Horvát Köztársaság alkotmánya (1947) és a Horvát Szocialista Köztársaság (1963-1990) alkotmányai szerint.” Az alkotmány szerint a baloldal nyilvánvalóan jobb, aminek a célja egyértelműen az, hogy kedvére tegyen a partizán egységek veteránjainak, Tuđmant is beleértve.

A gyakorlatban ez gyakran fordítva volt. A kommunista és a partizán emlékműveket szinte mindenütt lerombolták, ez alól jelentős kivétel volt Isztria, Rijeka és a horvát partszakasz egyes részei. Tito és gyakorlatilag az összes kommunista elvesztette a róla elnevezett utcát, néhány kivétellel. Olykor még mindig a jobboldalt kezelték jobb lehetőségként egészen Stjepan Mesić, Horvátország 2000 és 2010 közötti elnökének második mandátumáig. Körülbelül 2005 óta a jobboldali narratíva a megsemmisülésig fogatkozott.

És a két terrorkorszak áldozatai? Nagyon ritkák és külső nyomás vagy kiadatási ügyek által sarkalltak voltak azok a tárgyalások, amelyek az Ustaša háborús bűnösökkel foglalkoztak, mint Dinko Šakić, a Jasenovac parancsnoka 1944-ben, akit 1999-ben állítottak bíróság elé és ítélték a maximálisan kiszabható húszéves börtönbüntetésre. Néhány kísérletet tettek arra, hogy bíróság elé állítsák a különböző kommunista bűnök elkövetőit, de ezen kísérletek tárgyai kevesen voltak és általában szerbek, pl. Rade Bulat tábornok. Nem volt praktikus a kommunista elnyomásért felelősök ellen eljárást indítani addig, amíg Tuđman belső köréhez tartozott számos veteránja a jugoszláv titkos rendőrségnek, lévén Horvátország miniszterelnöke 1990-91-ig Josip Manolić volt, aki az összes horvátországi büntetőintézet parancsnoka volt, 1948-tól 1960-ig Goli Otokot beleértve. A kommunista időszak különböző tárgyalásai közül csak egyet fordítottak vissza hivatalosan, méghozzá Alojzije Stepinac zágrábi katolikus érsekét, akit 1946-ban tizenhat évnyi kényszermunkára ítélték. Némi elkobzott tulajdont visszaszolgáltattak az Ustaša és a kommunista uralmak áldozatainak, de ez a folyamat felszínes és kelletlen volt. Az áldozatok nyilvánvalóan nem részesülnek kedvezményes bánásmódban, tanúvallomásaikat nem tekintik fontosnak és nem is fogadják szívesen.

A két értelmező iskola egyensúlya hatással volt a horvát függetlenségi mozgalomra, amelyet a Jugoszláv állam 1980-as krízise és a Kelet-európai kommunista rezsimek 1989 őszén történt bukása indított el. Fontos megjegyezni, hogy a Jugoszláv rezsím elnyomó jellege ellenére az uralkodó kommunista ideológiát a horvát társadalom több, befolyásos része is elfogadta, egészen a reformkommunista szárny (Horvát Kommunista Liga) 1971-es tisztogatásáig. Tito tisztogatása a nemzeti kommunisták között a Liga idealista hegemoniájának végét jelezte, és azt, hogy a társadalom jobbításának feltételei már nem adták Jugoszlávia kereti között. 1971 után a kommunisták minden arra tett kísérlete, hogy rehabilitálják magukat a társadalom szemében, illuzórikussá vált. Az 1974-es alkotmányt az uralkodó elit félelemmel olvasta. Minden későbbi “reformot”, az 1974-es alkotmány decentralizálását beleértve, az uralkodó elit valódi demokratikus törekvések iránt érzett félelmének példaként értelmeztek, ráadásul nem csak Horvátországban. ← MV

A nemzetközi pártkonfliktusok, különösen Tito 1980-as halálát követően, végképp meggyengítették a párt hírnevét és az esélyt arra, hogy az SKH valaha is uralomra kerüljön. Egyre világosabbá vált, hogy az uralkodó elit gyenge, de még mindig nem hajlandó elfogadni a hatalommegosztást, amely aspiránsai közül a katolikus befolyás különösen nagy volt, elsősorban a lengyel Szolidaritás mozgalom hajnalán. Igazából az 1980-as évekig nem voltak igazi reformgondolatok az SKH-n belül, noha a bekerített vár hangulata egyre inkább erősödött, és egyre inkább megoldást kellett volna keresni, miután *Slobodan Milošević* 1987-ben hatalomra került Szerbiában.

1989-re Milošević aláaknáztta és elgyengítette a jugoszláv föderalizmust, és arra kényszerítette az SKH-t, hogy elkezdjen gondolkodni, milyen alternatívák merülhetnek fel Jugoszláviához képest. A horvát uralkodó elitnek az volt a legnagyobb problémája, hogyan uralja a felébredő horvát nacionalizmus tigrisét anélkül, hogy elveszítse a hatalmát, és ha a hatalmuk nem biztosítható tovább, hogyan akadályozzák meg a megtorlást és a privilégiumok elvesztését 40 év diktatúra után. Az elit, amely nem tudott ellenállni Miloševićnek, és amely elkezdte a felforgató szerb nacionalista erőket 1989 júniusában Horvátországba exportálni, új legitimációs eszközökön kezdett gondolkodni, és, némi hezitálás után, megengedte, hogy néhány új szervezet megkezdje működését – de ezek még nem politikai pártok voltak. Amíg ez a folyamat zajlott, a berlini fal leomlott, és a jugoszláv kommunisták minden ideológiai előnyüket elvesztették a blokk elitel szemben. De mégis, az 1989 decemberében lezajlott választásokat sohasem hagyta volna jóvá az SKH,

ha a horvát kommunisták nem lettek volna biztos a győzelemben. A hatalmat nem vitték át, sőt, a Tuđman féle Horvát Demokratikus Közösséggel (HDZ) szemben elvesztették. Ez a mozgalom egyike volt azoknak, akik magabiztosak voltak, de az ideológiájuk még nem volt teljesen kiforrott, viszont jól betagozódtak a horvát nemzeti mozgalmakba, amelyeket az alakulás idején szinte lehetetlen volt megállítani. Ilyen feltételek között, a kelet-európai elit bármilyen védekező beavatkozását nélkülözve, a horvát kommunisták szinte ellenállás nélkül veszítették el a hatalmat, persze biztosak lévén abban, hogy az új hatalom nem fog tisztogatásba kezdeni vagy egyéb módon ártani nekik.

Franjo Tuđman nem volt kifejezetten fontos politikai szereplő az 1971-es reformmozgalmakban. Fontossága Tito halála után nőtt meg, amikor az elnyomás új célpontja lett, főként az 1987-es emigrációs hullámban elért sikerei után. Tuđman azért volt fontos, mert sok más politikai szereplővel ellentétben, ő politikailag aktív volt és szívesen vállalt kockázatot. A mai napig nem értjük teljesen, milyen kapcsolatai voltak és a politikai átalakulásának hatósugarát, főleg ami 1989 után történt, miután átvette a horvát ellenállási mozgalom vezetését.

Jellemző a horvát politikai hagyományra, hogy Tuđman magát írásain keresztül legitimálta, amiben nem lehet nem felismerni eredeti hozzájárulását a horvát nemzeti politikához. Tuđman elintézett egy nemzeti megállapodást a szerbekkel, hogy létrejöhesse két, nemzetileg homogén független állam – Horvátország és Szerbia. Ennek a későbbi boszniai politikájára is volt hatása. A nemzeti nacionalizmussal ellentétben (Az Ustaša politikája: Horvátország a Drina folyóig), és a létező határok ellenére Tuđman Bosznia és Hercegovina szétválását kérte, és a népesség kicserélését. Ez könyve több fejezetében (*Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi / A nemzeti kérdés korunk Európájában*) is nyilvánvaló, amely könyvet 1981-82-es emigrációja alatt írta. A boszniai muszlimok érdekeit sértő politika, Miloševićsel megegyezve, nagyban gyengítette Horvátország nemzetközi kapcsolatait a Tuđman periódus alatt. Ez volt a felelős azért, hogy Bosznia és Hercegovina védelme meggyengült az 1992-es szerb támadás után és csak a Bill Clinton-féle amerikai politika hatására állt helyre, amikor Horvátországot arra kényszerítették, hogy befejezze a bosnyákok elleni háborút (1994, Washingtoni Egyezmény), és közvetítőként lépjen fel a boszniai szerbek felé.

Tuđman boszniai politikája minden bizonnyal újdonság volt az 1990-es évek összecsapásaiban. Akárcsak a szerbek új és aktív anti-jugoszlavizmusa, akik korábban előnyöket véltek felfedezni jugoszláviában, ami a legjobb választás volt a szerbeknek. Miloševićsel Szerbia politikája anti-jugoszláv lett abban az értelemben, hogy támogatta Jugoszlávia azon részeinek elhagyását (Szlovénia és Észak-nyugat Horvátország), ahol nem voltak szerbek. A horvát szerbek arra való képtelensége, hogy megszabaduljanak a Nagy Szerb ideológiától fájó pont volt Horvátországban, még Milošević felemelkedése előtt. Milošević ideológiájának hála a horvátországi szerb elitet már nem csak Horvátország feletti uralmukkal vádolták, hanem felelőssé tették annak szétszakadásáért is. Persze a horvátok által elkövetett hibák nem segítettek, Tuđman tisztogatásokat végzett a politikai és igazságszolgáltatási pozíciókat betöltő szerbek körében.

A rosszul időzített boszniai és horvátországi szerbek elleni politika mellett Tuđmannak egyéb diplomáciai kihívásokkal is szembe kellett néznie az 1990-es évek elején. Noha sikeresen eltérítette a Jugoszláv Nemzeti Hadsereg nyers erejét, a titoista kommunizmus utolsó bástyáját, az már nem ment ilyen könnyen, hogy a többi állammal elismertesse Horvátországot (1991-1992), és hogy azok segítsenek neki megszüntetni a Szerb megszállást Horvátország bizonyos részein. Ezt fegyveres erővel és némi amerikai támogatással sikerült is véghez vinnie (az 1995-ös Nyíl és Vihar hadművelet). 1991-ben Helmut Kohl Németország újraegyesítéséért folytatott politikája sok nyugat-európai körben Horvátország ellenes hatást keltett, főképp Nagy-Britanniában és Franciaországban, így született az a mítosz, hogy Németország támogatta a horvát függetlenséget. Igazából a német ellenállás sokkal inkább elősegítette, hogy elismerjék Horvátország függetlenségét, mint sok bonni kör 1991-ben. De igazából a Mihail Gorbacsov elleni puccs volt az, ami megtisztította az utat a Horvátország és Szlovénia függetlenségét támogató politika felé. Itt kell megemlíteni az új Kelet-európai demokráciák szerepét. Magyarország különösen fontos szerepet játszott Horvátország védelmében és függetlenségének elismertetésében.

Tuđman elnökségének második fele (1995-1999) úgy maradt meg, mint demokrácia hanyatlása és az egyre növekvő izoláció időszaka. Szintén ebben az időszakban derült fény sok háborús túlkapásra, amely különféle háborús bűnök kivizsgálásához vezetett. Mintegy 200 000 ember vesztette életét a háborúkban, amelyek Horvátország, Bosznia és Hercegovina és Koszovó területén dúltak az 1990-es években. Ráadásul több mint egymillió embert telepítettek át erőszakkal (etnikai tisztogatás) és rengeteg ház és egyéb tulajdon semmisült meg. A nemzetközi emberi jogok ellen elkövetett jogtiprások megtorlása, a felelősségrevonások és a különféle helyreállító lépések a viszályok megszüntével is uralták Horvátország diplomáciai és jogi palettáját.

Ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem hozta volna létre az egykori Jugoszlávia miatt a Nemzetközi Törvényszéket (ICTY), népszerűbb (ugyanakkor pontatlan) nevén a hágai törvényszéket, a háborús bűnösök

üldözése nem kezdődhetett volna el, pontosan a nemzeti igazságügyi rendszerek védelmi korlátozása miatt. Az ICTY felvállalta a legjelentősebb háborús bűnügyeket, néhány kivételtől eltekintve, olyan messzire menve, hogy megvádoljon egy hivatalban lévő államfőt, a szerbiai Slobodan Miloševićet, aki meg is halt a bírósági tárgyalások végéhez közeledve. Ám az ICTY célja sosem az volt, hogy bíróság elé állítsa a háborús bűnök összes gyanúsítottját, még az előtt sem, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsának néhány tagja eldöntötte volna, hogy véget vetnek a szervezet működésének. Kezdetektől hangsúlyozták, hogy az ICTY által vádemelésre érdemesnek tartott ügyek többségét átadják a nemzeti bíróságoknak, amint azt a politikai helyzet lehetővé teszi.

Mindez 2000 „második rendszerváltása(i)” után történt. A horvátországi és szerbiai választásokat, *Ivica Račan* horvátországi koalíciós kormányának felállítását (2000. jan.) és Szerbiában a Milošević rezsim bukását (2000. okt.) követően az ICTY számos ügyet továbbított a nemzeti bíróságoknak és még továbbiak átadását is kilátásba helyezte, ahogy a hágai törvényszék a végső szakaszhoz közeledett. Ezek alapján az „átmeneti ítélezés” a legszorosabb értelmében új jelenség, többnyire főbb háborús bűnügyek pereire vonatkozik, melyek egy részét az ICTY kezdeményezte, ugyan jelentős belföldi támogatással. Bár a tendenciák javulnak, jelentős együttműködésre készítve Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Szerbia ügyészeit, mindennek ellenére meglehetősen vegyesek az eredmények.

A gyakran előforduló távollévő vádlottak ellen folytatott perek, valamint az előzetes letartóztatások és a tanúvédelem következtelen szabályozása súlyosan csorbította Horvátország átmeneti ítélezésre való törekvését. Azonban a vádlottakat jelentős fegyházbüntetésre ítélték négy kitüntetett figyelemben részesülő perben: a horvát hadsereg és polgári hatóságok által civilek és hadifoglyok ellen elkövetett emberölések és kínzások - 1992 és 1997 között a Lora katonai fogdában, Splitben; 1991 októberében szerb civilek ellen Gospićban (50 halálos áldozat); 1993 szeptemberében a *Medak* hadművelet idején (28 szerb civil és 5 fogoly); valamint Eszékénél (a „ragasztószalag” és „garázs” perek). Mégis, az ICTY eredményei igen kétesek maradtak a választott bírói eljárások és a vád részrehajlásai miatt. A nemzetközi igazságszolgáltatás kísérlete, hogy jelezze az emberi jogok súlyos áthágásait a konfliktusok ideje alatt, sikertelen volt. Ennélfogva nagy szükség volt az igazságszolgáltatás alternatív módjainak megerősítésére, miután az ICTY befejezte működését.

Horvátország újjáéledése a demokratikus normák tekintetében Tuđman 1999-es halála után elsősorban három miniszterelnöknek – *Ivica Račan*nak, *Ivo Sanader*nek és *Jadranka Kosor*nak – köszönhető. *Račan*, az SKH utolsó elnöke és a posztkommunista szociáldemokraták vezetője, egy figyelemre méltó túlélő volt. Az volt a szándéka, hogy megőrizze az általa képviselt politikai szubkultúrát és megállítsa az általa rettegett horvát nacionalista hullámot. *Račan* hivatali idejét különféle kompromisszumok jelezték, melyek csalódást keltettek a reformpártiakban, de soha nem nyerték el Tuđman háttérbe szorult híveinek támogatását.

Noha az ellene felhozott komoly korrupciós vádak következtében általánosan rágalmazták *Ivo Sanadert*, gondnoksága alatt Tuđman régi pártja, a HDZ új életre keltette a mérsékelt jobboldali politikai vezetést, készen arra, hogy lépést tartsanak az akkori nyugati és regionális igényekkel. *Sanader* horvátországi szerbeket hívott a pártjába, majd később a kormányába is, felszámolta a régi jobboldal befolyását, jelentősen előmozdította a regionális együttműködést, és véget vetett az ICTY-vel való huzavonának. Bár hozzáállásában kifejezetten gyakorlatias volt, de az időszakra jellemző szélsőségek őt is kompromittálták, dublini, athéni és római jobboldali „kollégáihoz” hasonlóan. Mégis, *Sanader* és utódja, *Jadranka Kosor* ideológiamentes szemléletmódja szöges ellentétben állt azokkal a tragédiákkal és indulatokkal, melyek Horvátország XX. századi történelmét jelentősen formálták.

Horvátországot még mindig két huszadik századi ideológia uralja. Mégis, az utóbbi tíz évben ez a két tábor megtanult együtt élni. Bár máig hajlamosak az egymással szembeni intoleranciára, már tudatában vannak közös felelősségüknek. A múltnak még sok rétegét kell lehántani, mielőtt a két tábor tartós fegyverszünetet köthet egymással és megtörténhet a fokozatos átmenet egy liberálisabb politika felé. Mindeközben Horvátország hosszú történelme már nem tekinthető többé holttehernek mely gátolja az ország jövőjének alakulását.

Fordította Varga Judit

*

www.southeast-europe.org
institute@southeast-europe.org

© DKE 2011

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southeast-europe.org címre. *A tanulmányt a következőképpen idézze: Ivo Banac: Független Horvátország: történelem, témák és politika. (Fordította Varga Judit) Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly, Vol. 2. No. 1. (2011 tavasz) 7 p. Együttműködését köszönöm. A főszerkesztő*